

МЕЖДУНАРОДНЫЙ КОМИТЕТ СЛАВИСТОВ
КОМИССИЯ ПО ЛЕКСИКОЛОГИИ И ЛЕКСИКОГРАФИИ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ СЛАВИСТОВ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
ИНСТИТУТ РУССКОГО ЯЗЫКА им. В.В. ВИНОГРАДОВА РАН

СЛАВЯНСКАЯ ЛЕКСИКОГРАФИЯ

Москва
2013

коммуникации. В частности, некоторые классы лексем, реально присутствующих в речи (например, термины, заимствования, сокращения и т.п.), оказываются в словнике такого словаря *представлены недостаточно полно*. Совершенно очевидно, что для ликвидации такого положения необходимо вести систематическую работу по сбору неологического материала на основе анализа специально спланированных, особым образом структурированных и управляемых на основе специализированных баз данных *компьютерных корпусов текстов*. Именно корпусная организация материала позволяет осознанно планировать и держать под контролем отбираемый материал (как тексты, так и их единицы), а также объективно анализировать, в каком системном соотношении характеристики неологического материала находятся с остальными лексическими данными корпуса (например, по частеречным, частотным, возрастным, жанровым и иным их характеристикам)⁴⁰. Вот почему в качестве источника экспериментальных данных мы используем не только те «словари новых слов», которые были изданы к настоящему времени, но и проводим самостоятельное исследование неолексических и неодериватологических процессов на основе корпуса газетных текстов, созданного и проанализированного в лаборатории общей и компьютерной лексикологии и лексикографии филологического факультета МГУ.

На рассмотренном материале видно, что ряд существенных прогнозирувавшихся в нашей модели зависимостей имеет место в реальной действительности. Однако достаточно много других прогнозов, представленных в модели жизненного цикла слова, которые еще ждут своей экспериментальной проверки.

Стана РИСТИЋ
(Београд, Србија)

НЕКИ АСПЕКТИ «УНУТРАШЊЕ» ЛЕКСИКОГРАФСКЕ КРИТИКЕ (критички осврт на методологију рада и лексикографске поступке у изради тезаурусног *Речника САНУ*)

1. Увод

1.0. У раду је, у критичком приступу, размотрена методологија израде тезаурусног дескриптивног *Речника савременог српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (Речник САНУ), са посебним освртом на концепцију формирања речничке грађе и дефинисање лексикографских поступака¹.

⁴⁰ Polikarpov A.A. Using Corpus for the Benefit of Neoderivatology...

¹ Речник САНУ (1–18), најзначајније дело српске лингвистике и српске културе, израђује се у Институту за српски језик САНУ у Београду, а до сада је публиковано 18 обимних томова у којима је обрађена лексика до слова П. Први том публикован је 1959, а 18. том 2010. године.

1.1. Основна концепција за израду Речника САНУ заснована је крајем 19. века на корпусу заједничког српскохрватског језика, а дорађивана је и модификована у дужем временском периоду у оквирима Београдске лексикографске школе, која се развијала паралелно са променама које су пратиле израду овог значајног дела. У изради ове методологије учествовали су еминентни српски лингвисти различитих генерација (Стојан Новаковић, Александар Белић, Ирена Грицкат, Митар Пешикан, Даринка Гортан-Премк и др.), који су мењали и дорађивали методолошке поступке у духу свога времена и различитих лингвистичких школа и правца, којима су припадали.

1.2. У раду ће се са становишта «унутрашње» лексикографске критике, у историјском прегледу, представити концепцијски и методолошки ставови прве, средње и најмлађе генерације представника Београдске лексикографске школе и сарадника на Речнику, и то С. Новаковића, А. Белића, М. Пешикана, И. Грицкат и аутора овог рада С. Ристић, као и приступи аутора огледних свески које су претходиле изради самог речника.

1.3. У прегледу ће бити разматрани начини решавања најважнијих питања од којих зависи научна и употребна вредност тезаурусног речника савременог језика, а у случају Речника САНУ, то су следећа питања: репрезентативност речничког корпуса за савремени српски (српскохрватски) језик, методолошки приступи и примереност лексикографских поступака у обради појединих врста речи и класа лексичких јединица, исцрпност представљања лексичке раслојености, нормативних, функционалностилских и прагматичких карактеристика лексике, обухватност неологизама, позајмљеница и терминолошке лексике.

1.4. Питање репрезентативности речничког корпуса решавано је не само са лингвистичког становишта него и са становишта државне и језичке политике актуелне у времену припреме и израде Речника², тако да ће се значај критичког лексикографског приступа представити и на ширем друштвено-политичком плану.

1.5. Наведена питања, како је показала досадашња лексикографска критика, најкомпетентније могу решавати сами лексикографи, чиме се потврђује значај тзв. унутрашње лексикографске критике, којој се до сада није посвећивала посебна пажња. Циљ овог рада је, да се уз разматрање наведених питања, укаже и на значај унутрашње лексикографске критике за развој и унапређење како лексикографске праксе тако и лексикографске теорије, лексикологије и других блиских лингвистичких дисциплина³.

² Питање репрезентативности језичког корпуса Речника САНУ за савремени српски језик у најновијој фази његовог развоја после језичке дезинтеграције постало је нарочито значајно са становишта најновије државне и језичке и политике у Србији, а у широј јавности најоштрије се поставља питање промене назива језика у наслову Речника и сврха његове даље израде на истом корпусу, пре свега зато што велики део његовог језичког корпуса није више само корпус једног језика него и корпус новопрокламованих издвојених језика: хрватског, бошњачког и црногорског.

³ Лексикографска критика је у раду схваћена као један од жанрова филолошке, лингвистичке критике, са одређеним методолошко-теоријским приступом и тематском облашћу у којој се износе и критички разматрају актуелна лексикографска питања, било «изнутра», са позиције самих лексикографа односно

1.6. Домети унутрашње лексикографске критике и њен значај за унапређење лексикографске праксе и лингвистичке теорије најбоље се могу показати у представљању критичких приступа важним лексикографским питањима у осмишљавању концепције за израду речника, тако да ће се у даљем излагању представити такви приступи, и то у полувековном историјату континуираног осмишљавања концепције за израду Речника САНУ, све до првог публикованог тома овог речника 1959. године.

2. Концепција Стојана Новаковића

2.0. У уобличавању и разради концепције формирања речничког корпуса и израде Речника, у првој припремној фази, највећа заслуга припада Стојану Новаковићу, истакнутом филологу, културном и политичком посленику и члану Српске краљевске академије. Зато се његов Предлог упућен Академији 1893. узима као почетак у историјату заснивања овог тезаурусног речника српског језика.

2.1. У свом Предлогу Новаковић је изложио основне принципе за формирање репрезентативног корпуса и то како на плану књижевног и народног језика, тако и на плану њихових дијалеката, функционално-стилске и социјалне раслојености лексике, и што је веома важно, и на плану њене тематске — семантичке организованости и заступљености. У његовој концепцији јасно је формулисана идеја о тезаурусном Академијином речнику српског језика као лексикографском делу у коме се обрађује сва разноликост лексике књижевног и народног језика.

2.2. Под утицајем великих лексикографских остварења свог времена код суседних народа, С. Новаковић је увео критеријум тематске репрезентативности речничког корпуса, па је предложио да се израде упитници за прикупљање грађе из народног језика којим ће се добити речи из свих аспеката, «кругова», народног живота «од лова и риболова па до куће сеоске и градске, до сточарства и ратарства, до млинарства и до свих заната ... шуме и шумарства, виноградарства и винарства, ракицинице и казана, баштованства, воћарства и пчеларства» (Новаковић 1893: 6). На сличан начин, по његовом предлогу, требало би да се поцрпи и сва разуђеност лексике «писаног језика» према различитим аспектима њене употребе, тим пре што се «иста многостручност кругова или слојева у писаноме језику још већма множи и грана». Он одређује хронолошке границе корпуса књижевног језика, и то су дела нових писаца од Доситеја до писаца ондашњег, Новаковићевог времена. Новина је у његовом Предлогу то што уводи критеријум лингвистичке лексикографске и естетске репрезентативности у формирању речничког корпуса, јер за избор писаца за корпус предлаже оне који се одликују оригиналношћу, самосталним владањем језиком и творном моћи у језику.

оних који израђују речник или концепцију за израду речника, било «споља», са позиције других стручњака — нелексикографа, лингвиста и свих других корисника речника. Условно речено, у првом случају реч је о тзв. унутрашњој лексикографској критици, а у другом случају реч је о тзв. спољашњој лексикографској критици.

2.3. Уводећи принцип динамике језичког развоја у концепцију формирања речничког корпуса, Новаковић је на плану српског језика решио питање репрезентативности тог корпуса и његове актуелности у различитим периодима језичког развоја, а на плану лексикографије, као научне дисциплине, поставио је солидан темељ за увођење српске дескриптивне лексикографије у савремене токове развоја⁴. Тако се у дугој лексикографској пракси израде Речника САНУ, захваљујући одржаном континуитету и у домену представљања спољашње и унутрашње лексичке динамике, развијао и формирао веома разуђен лексикографски метајезик у виду великог броја квалификатора који указују на раслојеност лексике српског књижевног и народног језика.

3. Концепција у Позиву и Упутству

3.0. Разрађени концепт формирања репрезентативног лексикографског корпуса дат је у виду практичних упутстава у тексту Позива и Упутства који су потписали заменик председника Лексикографског одсека П.П. Ђорђевић и секретар Момчило Иванић. Њиме се из Лексикографског одсека 1899. год. позивају заинтересовани за купљење речи по народу за речник српског књижевног језика (речник Српске краљевске академије), из свих крајева где се српски говори. Из позива се сазнаје да би тај део корпуса био допуна речима скупљених из дела признатих писаца 19. века (Позив и Упутство 1899: 4).

3.1. Задачи за скупљаче били су веома захтевни и подразумевали су да они морају бити и добри познаваоци српског језика (граматике: врсте речи, облици, акценти, род, број и др.; и значења речи: стварног, преносног и мисленог значења; затим да препознају стајаће речи — речи у изразима), и да се знају користити речницима као контролним изворима: Вуковим Рјечником, и то његовим трећим издањем из 1899. и загребачким Рјечником (Рјечником ЈАЗУ).

3.2. Држећи се предлога С. Новаковића о тематској, семантичкој организованој лексике по «круговима», у Упутству је издвојено 99 тематских група са веома детаљном назнаком подгрупа, на основу којих ће се прикупљати речи из народа. Њима је обухваћена целокупна реалност народног живота, рада, занимања, веровања, обичаја и др., као и свих других општинских и апстрактних појмова. Осим тематских група из конкретног материјалног света и најближег окружења и непосредног знања, као што су: клима, географски појмови, вода, земљиште, дани, месеци, празници, називи звезда и звезданих група, црква и црквене ствари, кућа, окућница, производи, алати, делови тела, игре, болести, домаћи лекови, свадба, задружни и породични живот, права и службени односи, организација управних и судских власти и др.; ту су и групе са апстрактним и општим појмовима, као што су: чулна опажања, осећања, нагони, афекти, воља, мисаони појмове (памет, разум, ум, дух,

⁴ О захтеву савремене лексикографије за представљање спољашње и унутрашње лексичке динамике и изради модела њеног представљања у речницима в. Шипка 2002: 39–47, а о представљању лексичке динамике и раслојености у Речнику САНУ в. Ристић 2006.

свест, жеља), допадање и недопадање; а затим и поздрави, клетве, врачање и остале празноверице, грдње и др. Овим бројем се не ограничава списак тематских група, него се предлаже да се забележе и све друге речи које скупљач зна а које нису обухваћене назначеним групама, као и да се уз сваку групу посебно бележе и постојеће метафоре, фигуре или изреке (исто: 6–13). Како би се скупљачима олакшао посао, наведени су и примери са листићима у којима су сви наведени захтеви испуњени.

3.3. Оваква обухватност лексике на тематском, семантичком плану, којом се карактерише цео корпус Речника, потврђује недвосмислено и његову репрезентативност у најзначајнијем, садржајном, семантичком домену српског језика.

4. Концепција у огледним свескама речника

4.0. Континуитет у стварању концепције репрезентативног корпуса показале се и на примеру две огледне свеске овог речника, у којима су, осим прихваћених критеријума установљених од претходних утемељивача, реализоване и идеје аутора ових свезака.

4.1.1. Прва огледна свеска, коју потписује М. Иванић, први и дугогодишњи секретар Лексикографског одсека Краљевске академије, штампана је 1913. М. Иванић је, полазећи од идеје о динамици језичког развоја, истакао бујање «књижевног, народног језика», након периода његовог развоја установљеног у речницима Даничића и Вука. Овај савремени језик је, по Иванићу, обухваћен речничком грађом, која осим збирки речи садржи и речи из «књижевних и научних дела, као и из пословних списа, у којима се обелодањује садашњи српски књижевни и пословни језик» (Иванић 1913: IV). И он прихвата идеју о социјално-културној и функционалној поливалентности српског језика и раслојености његове лексике, истичући да речи тога језика обухватају све гране моралне, духовне и умне културе, сабране из многих извора (исто: IV).

4.1.2. За метајезик речника Одсек се, по Иванићевом сведочанству, одлучио за источни, екавски изговор. Ова одлука Одсека, која се одржала до данас, утврдила је примат екавске, источне варијанте заједничког српскохрватског језика, чиме се са данашњег аспекта, поред осталог, не би смела доводити у питање репрезентативност корпуса Речника САНУ ни његова значајна улога за најновији развој осамостаљеног српског језика.

4.1.3. Однос према страним речима код Иванића је либералнији него код његових претходника, па он наглашава потребу уношења у грађу туђих речи, и то не само из словенских језика, него «из народа, с којима је српски — долазио, и сад долази, у разноврсне везе» (исто: V).

4.2.1. У Огледној свесци из 1944. год., коју потписују више аутора, задржана је идеја о полифункционалности језика, о екавској варијанти као основној за метајезик Речника, али је, из разумљивих разлога, померена горња граница корпуса. У њеном *Предговору*, кога потписује Милош Тривунац, наводи се да корпус Речника обухвата целокупну нашу књижевност од Доситеја до овог времена и да обухвата

све гране науке и технике, и уопште све гране народног и државног живота (Огледна свеска 1944: III).

4.2.2. Међутим у *Уводу* свеске изнети су још неки ставови о корпусу, занимљиви са становишта његове репрезентативности. По њима, корпус је ограничен трима факторима: фактичким, историјским и лингвистичким. Фактички фактор ограничава лексиком српског језика само на ону што је обухваћена корпусом Лексикографског одсека, са могућим допунама редакцијских речи. Историјски фактор одређује границе корпуса на језик новије књижевности и на све идиоме књижевног језика: научни, стручни и административни стил. Лингвистички фактор је одређен у складу са тековинама Женевске лингвистичке школе, па се за Речник препоручује лексика која представља језик (*langue*), а не околишна лексика која припада језику појединца (*parole*), као што су хапакси, песничке актуелизације и кованице (исто: IX, X).

4.2.3. Увођењем лингвистичког критеријума као главног у формирање речничког корпуса по први пут се истиче значај језичке односно лексикографске репрезентативности. На основу овог критеријума као лингвистички најрепрезентативнији препоручује се цео језик Вука и Даничића а затим и све народне, покрајинске и дијалекатске речи — све речи из Академијиних збирки, без изузетка, чиме се централни део корпуса са књижевног помера на народни језик. Међутим, овај лингвистички критеријум није се доследно одржао чак ни у дотичној огледној свесци, а поготову не у даљем допуњавању његовог корпуса и изради Речника.

4.2.4. У Огледној свесци је прихваћена идеја о динамици језичког развоја и разрађена нарочито у домену развоја његових стилова.

4.2.5. Примена лингвистичког фактора у фази прикупљања и допуњавања речничког корпуса дала је позитивне резултате нарочито у његовом попуњавању типолошком лексиком. Значај оваквог попуњавања лексичког фонда савременог српског језика уочен је у првим предлозима за заснивање овог пројекта, почев од Ј. Стејића 50-тих год. 19. века па до најновијих допуњавања корпуса (Стејић 1853).

4.2.6. Увођење нове типолошке лексике у књижевни језик у различитим периодима језичког развоја, према М. Пешикану (1987: 33–42), започиње се допуњавањем лексиком из старијег, предвуковског књижевног периода, нпр. именицама на *-ост*, затим глаголским именицама, лексикализованим глаголским прилозима, придевима и др. (исто: 34–38), као и увођењем нових творбених и других типова лексике, чиме се постиже репрезентативност речничког корпуса у домену лексичког система у свим периодима језичког развоја.

5. Концепција А. Белића

5.0. Израда концепције за прикупљање грађе а и саме израде Речника повезана је тесно са именом Александра Белића, академика и председника Српске академије наука и уметности. Његов ангажман започет је у другом периоду рада на Речнику, после Првог светског рата, 1920. год. када је изабран за председника обновљеног Одсека.

5.1. Из његовог *Увода* (1959) у првом тому Речника, сазнајемо да је уз помоћ сарадника Одсека организовао свестрано испитивање прикупљеног корпуса и по садржају и по форми, и одредио приоритетне задатке у даљем раду, унапређујући лексикографске поступке у сређивању и комплетирању грађе. Нарочита пажња морала се посветити попуњавању речничког корпуса грађом из хрватске књижевности и из дела илегалне литературе предратног времена, затим из листова и часописа од почетка XIX века до најновијег времена.

5.2. Уведен је поступак провере и узбуђивања листића, затим допуњавање грађе из нових писаних извора и народних говора. За прикупљање народне лексике дорађена је методологија рада на терену. Тако је М. Павловић 1949. год. израдио карту збирки речи и саставио нова *Упутства за рад на терену*.

5.3. Наводећи основне карактеристике речничког корпуса, Белић износи и своје схватање књижевног и народног језика, као и њиховог међусобног односа у динамици језичког развоја. По њему, вредност корпуса овог Речника је, поред осталог, и у томе што се заснива на грађи најважнијих ондашњих лексикографских дела, јер је обухватио у целини Вуков класични речник народног језика (1818, 1852), део великог Рјечника ЈАЗУ, и то његове изворе од почетка 19. века до најновијег времена; затим језичку грађу речника Броза и Ивековића (1901), нарочито његову богату фразеологију из дела Вукових и Даничићевих; речник Ристића и Кангрге (1928), у којем је знатно заступљен разговорни језик почетка XX в., и унеколико и Бакотићев речник (1936) (Белић 1959: VII).

5.4. Белић у *Уводу*, истиче значај функционално-стилског критеријума у конципирању речничког корпуса и остваривања његове репрезентативности, надовезујући се на ауторе друге Огледне свеске речника. Он оцењује да су у писаним изворима «у знатном броју заступљене све важније гране културног живота: поред дела лепе књижевности, то су и дела из других области: етнографије (етнологија и фолклор), народне умотворине, речници, биографије, историја, естетика и уметност, етика и морал, педагогија, религија, филозофске науке, географија, путопис, политички и социјални списи, право, привреда, медицина (и санитет), природне науке, математика, финансије, војска, саобраћај, календари» (исто: XIII). Са тог становишта репрезентативност корпуса је задовољавајућа, и по Белићу, требало би је допунити грађом из часописа и дневних листова⁵.

5.5. После првог тома предвиђало се да ће цео Речник имати између 300.000 и 400.000 речи, а данас се тај број повећао на око 500 000 хиљада.

6. О српској (српскохрватској) лексикографској критици

6.0. О статусу лексикографске критике у србистици /сербокроатистици често су исказиване неповољне оцене, при чему је истицано да такве критике или уопште нема или да није висини свога задатка. Тако је лексикографска критика остала на

⁵ О репрезентативности корпуса Речника САНУ по критеријуму функционално-стилске раслојености лексике в. Ристић 2006: 79–98.

маргини лингвистичких интересовања, па и ефекти њеног позитивног или негативног утицаја на стање у лексикографији и блиским дисциплинама нису били предмет посебних елаборација.

6.1. Поводом израде и публиковања значајнијих речника, сами лексикографи су истицали да код нас нема праве и добре лексикографске критике, на што указује Тома Маретић, познати хрватски филолог, дугогодишњег лексикограф и уредник историјског тезаурусног *Рјечника хрватског или српског језика* (Рјечник ЈАЗУ). Он се позива на пример некритичких рецензија на «Оглед» Ђуре Даничића, оснивача, првог лексикографа и уредника овог речника⁶. И после прве објављене свеске овог Рјечника 1880. год., како истиче Т. Маретић, није било праве стручне рецензије, и то «не само о првом свеску, него ни уопће о рјечнику, ни онда ни последице» (Маретић 1976: 51).

6.2. Рецензија Ф. Пилепића, правника у листу «Обзор», на коју се осврће Маретић, занимљива је са аспекта могућег утицаја тзв. спољашње лексикографске критике, тим пре што износи став корисника речника, за кога академијски речник није употребљив и практичан, јер не прописује норму које би се писци морали држати, него такав речник уноси метеж, а због своје величине и скупоће представља луксуз за сиромашни народ (исто: 51–52).

6.3. Позитивна оцена корисника речника, нарочито је делотворна и подстицајна за лексикографе ако се донесе у виду јавног признања или награде, а у случају израде великих пројеката, као што је Речник САНУ, она може да одигра значајну улогу у додатном или стабилном финансирању његове израде од стране надлежних државних институција, као и у консолидацији лексикографског тима, који је таквим признањем додатно стимулисан да истраје у свом свакодневном тешком и одговорном послу. То показује пример додељивања Годишње награде радио-телевизије Београд «Институту за српскохрватски језик у Београду као ауторском колективу за *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, као делу које «доприноси унапређењу културе говора». Награда је додељена поводом штампања осме књиге Речника 1974. године. У образложењу жирија је изнето веома високо вредновање овог Речника, који представља дело «изузетног обима и богатства, а по броју речи и обрађених значења вишеструко надмашује наше постојеће речнике» и «може служити лингвистичким стручњацима као основа за најразличитија проучавања речи ... За људе од пера ... он пружа изванредне могућности богаћења и усавршавања израза, а за шире кругове служи као тумач великог броја недовољно познатих речи домаћег и туђег порекла» (према Николић 1975: 195–196).

⁶ Овај Оглед је уствари огледна свеска објављена 1878. године, са обрађених 35 речи слова А и Б, у којој је Ђ. Даничић представио своју концепцију за израду Рјечника ЈАЗУ. Та огледна свеска није имала озбиљну критику, а критичке замјерке појединих рецензента (на територијалну нерепрезентативност грађе, на погрешно идентификовање корена код основних речи, на предуге дефиницијама и сл.) нису уважене, јер је Даничић прихватио само похвалну рецензију Ф. Миклошића, ондашњег највећег ауторитета у области филологије (Маретић 1976: 49–51).

6.4. Недостатке спољашње критике М. Пешикан (1967)⁷ види у «критичарима без компромиса», који запажају оно што у речнику нема, што изостаје, што је и разумљиво зато што у речничком тексту нису видљиви сви лексикографски поступци, сви резултати рада нити све нове информације које се дају уз поједине речи или уз читаво творбено гнездо. Основно мерило успелости / неуспелости описног речника морало би, по овом аутору, бити колико је урађени речник за језичког стручњака, практичара или уметника као радно средство и извор информација употребљивији од претходно урађених описних речника, колико је пројекција лексичке грађе богатија, потпунија, систематичнија, репрезентативнија (Пешикан 1967: 200). Критичари, по М. Пешикану, суд доносе углавном на основу квалитета обраде специјалне или периферне лексике, а мање их занима обрада кључних речи из основног лексикона: заменица, предлога, везника, модалних речи, помоћних и сл. глагола. Најгора варијанта критике је приписивање одређених политичких тенденција у начину обраде речи у речнику и политичких ставова његовим ауторима (исто: 201)⁸.

7. Унутрашња лексикографска критика

7.0. У даљем излагању биће представљене најважније оцене лексикографског рада самих лексикографа, Митра Пешикана и Ирене Грицкат, као и вредновање њиховог критичког приступа у решавању појединих лексикографских питања.

7.1.1. Када је у питању крупан и скуп речнички подухват, какав је Речник САНУ, Митар Пешикан, истакнути филолог, лексикограф и уредник овог речника, у свом раду (1963) релативизује важност разграничавања унутрашње и спољашње лексикографске критике, односно он истиче да је споредно питање да ли се такав речник критикује «са стране или самокритички», а да је важно «изнети» какво је то дело у ствари. Важно је имати у виду обим и опсежност овог тезаурусног речника, нарочито при сучељавању ставова унутар лексикографског тима, нпр. у вези са питањем проширења речничког корпуса, јер се увођењем нових речи повећава сложеност посла, такорећи у геометријској прогресији, нарочито када је у питању терминолошка лексика којом се непрекидно попуњава грађа Речника САНУ (Пешикан 1963: 170).

7.1.2. Из списка предлога за начин решавања одређених лексикографских питања, изнетих у овом раду, осим начелних решења, аутор скреће пажњу на најваж-

⁷ У раду М. Пешикан одговара на критичарску кампању која се из политичких разлога водила поводом публикавања прва два тома *Речника српскохрватског књижевног језика* (1–6) Матице српске и Матице хрватске (Речник МС), у чијој изради је и сам учествовао. Овај нормативни речник заједничког српскохрватског књижевног језика, није одговарао противницима језичког јединства, које је потврђено Новосадским договором 1954. године. Политичку позадину живе лексикографске критике око овог речника, Пешикан показује и тиме што истиче да ондашња домаћа стручна и научна јавност није реаговала на неколико публикованих томова Речника САНУ, за разлику од стручне јавности у појединим страним земљама која је, по аутору, реаговала ажурно и коректно (Пешикан 1967: 193).

⁸ И поред свих тешкоћа и лошег вредновања лексикографског рада, Пешикан истиче да је појава «сваког речника богатијег од његових претходника велики културни догађај» и да сваки покушај дискредитовања оваквог лексикографског дела и довођење у питање његове даље израде од стране недобрознамерних и необавештених критичара, представља «културно недело» (Пешикан 1967: 204).

нија питања за лексикографа, као што је питање представљања акцента у овом типу речника и питање избора речи (поред стандардних речи општег фонда, тезаурусни речник обухвата и мање позната и мање успелија образовања која се јављају у књижевном језику и у народним говорима; обухвата све лексичке категорије, сву масу речи једног језика и њихова значења, и то како за потребе лингвиста, тако и за потребе писача и свих оних који теже да негују и усавршавају свој језички израз); затим питање лексикографских поступака у обради граматичких изведеница (глаголских именица, деминутива и аугментатива, односних и присвојних придева). На Белићево образложење предлога да се у Речник уносе речи из бројаница и загонетки које немају значења, због тога што могу бити занимљиве за историју језика, Пешикан се критички осврће истичући да њихову историјску вредност није потврдила лексикографска пракса, него да је показала да такве речи могу бити занимљиве као илустрације народног хумора (исто: 177–179).

7.1.3. Предмет унутрашње лексикографске критике, како се види из наведеног Пешикановог рада, може бити и питање уношења властитих имена (исто: 179–180); питање обима и мере уношења и начин обраде терминолошке лексике (180–182). Аутор истиче важност навођења примера у обради значења речи (182–185), употребе квалификатора (186–188), показивања порекла речи (188–190) и указује на деликатност обраде речи и дефинисања значења, због индивидуалних карактеристика сваке појединачне лексеме. Имајући у виду наведене и друге проблеме који се решавају у тезаурусној лексикографији, М. Пешикан, и као лексикограф и као уредник, оцењује да је општи ниво квалитета објављених томова Речника САНУ сасвим солидан и да се може равнати са сличним тезаурусним речницима у свету (исто: 171).

7.1.4. У критичком приступу самих лексикографа на сопствени рад указује се на дилеме и замке лексикографског посла на великим пројектима, које нису видљиве не само за кориснике речника, него и за његове спољашње критичаре. Попис таквих дилема и замки значајан је како за успостављање успешног тимског рада тако и за очување сопственог лексикографског умећа којим се подиже ниво квалитета лексикографског дела.

7.1.5. Тако, према М. Пешикану (1967), за успешан тимски рад нужни су компромиси са сарадницима у вези са многим дилемама са којима се свакодневно суочавају и које морају да разрешавају. То је нпр. дилема између исцрпности и опширности описа грађе и рационалности обима речника, с обзиром на чињеницу да је сваки лексикограф оптерећен сазнањем да постојећа грађа ни на који други начин, него преко објављених томова речника, није доступна широј стручној и другој јавности, па се сажимање грађе радије решава у фази коауторског него ауторског рада.

7.1.6. Уствари, по М. Пешикану, највећи део резултата свога рада и проблема на које наилази у раду, лексикограф нема могућности да представи у речнику који израђује. Он истиче и проблем употребе метајезичког описа лингвистичких чињеница и енциклопедијских појмова (нпр. немогућност лингвистичког представљања дистрибутивности префиксала са префиксом *на-*, типа *набрати*), због практичне стране употребе речника и од корисника који нису лингвисти; затим се јавља и

проблем између планираног темпа и квалитета израде речника (Пешикан 1967: 193–196).

7.2.1. Са становишта унутрашње лексикографске критике, када је у питању дескриптивна лексикографија, а посебно Речник САНУ, веома су значајна запажања Ирене Грицкат, која је радила на изради овог речника од обрађивача до уредника, и која је, поред А. Белића, највише заслужна за методологију и лексикографске поступке примењене у изради овог речника. Наиме, она је стечена практична лексикографска знања успешно објединила са теоријским лингвистичким достигнућима свога времена и уградила их у «Упутства за израду речника САНУ», интерни приручник са правилима за обраду појединих граматичких и лексичких класа.

7.2.2. У свом раду (1957/58) она истиче значај лексикографске праксе, која у српској «лексикографији, можда не много брзој и богатој али солидној... корача далеко испред теорије», тако да лексикографи, «чак и кад су аматери, утиру пут најинтересантнијим филолошким и лингвистичким решењима» (Грицкат 1957/58: 296).

7.2.3. Она, као лексикограф, истиче значај критике и то како у смислу указивања на лексикографске грешке тако и у смислу указивања на добра решења, тим пре што сами лексикографи имају «замерке» на сопствени лексикографски рад, често и веома престроге, свесни могућности погрешне субјективне процене језичких чињеница у случајевима када не постоје утврђени критеријуми, а таквих случајева је у пракси израде тезаурусног речника веома много (исто: 303).

7.2.4. У случају дугогодишње израде Речника САНУ, која са прикупљањем грађе и израдом концепције траје више од једног века, веома је значајно у оквиру првог издања, како истиче И. Грицкат, у свом другом раду (1960), сачувати концепцију прве редакције, како би корисници речника имали у рукама хомогено дело (Грицкат 1960: 94). То би, такође, лексикографски критичари морали имати у виду, било у спољашњој било у унутрашњој критици речника овог типа.

7.2.5. Критички осврт на концепцију израде речника, по овој ауторки, има смисла ако се временски поклапа са израдом концепције, што је уобичајено у реакцијама или рецензијама када су у питању огледне свеске речника, које се заједно са изложеном концепцијом и методологијом објављују пре почетка израде самог речника. У таквим случајевима могуће је давати примедбе у вези са обухватношћу корпуса на просторној и временској равни, типовима извора, начинима лексикографске обраде и др. (исто: 98).

8. Критички приступ лексикографским поступцима у Речнику САНУ

8.0. У даљем излагању предмет критичког приступа самог аутора овог рада, С. Ристић, биће лексикографски поступци у обради граматичких врста речи у Речнику САНУ. У приступу је, позивајући се на радове других аутора (И. Грицкат, Д. Гортан Премк и М. Пешикана), као и на неке своје радове и монографију, указано на потребу установљења системских лексикографских поступака, како би се предста-

виле најбитније лексичко-граматичке карактеристике: прилога, предлога, везника, партикула и узвика⁹, карактеристике које иначе нису представљене у досадашњим речницима и граматицама српског језика. Питање обраде граматичких врста речи разматрано је са аспекта реализованих лексикографских поступака¹⁰ и нивоа изграђености лексикографског метајезика српске традиционалне дескриптивне лексикографије, коју најрепрезентативније представља управо тезаурусни Речник САНУ¹¹.

8.1.1. Примереност лексикографских поступака у представљању граматичких врста речи вредноваће се по критеријуму системности и прецизности, тачности која се остварује доследном применом прописаних правила лексикографске обраде и доследном употребом лексикографског метајезика и у лематском делу и у делу семантичког представљања лексема. Формирање лематског дела речничког чланка, његове леве стране, у Речнику САНУ засновано је на правилима традиционалне граматике, док су у семантичкој обради и дефинисању лексичких јединица основна правила установљавана на резултатима лингвистичких сазнања, која су у току дугогодишње израде речника усавршавана и допуњавана у складу са развојем Београдске лексикографске школе¹².

8.1.2. Међутим, и у лематској и у семантичкој обради граматичких речи, с обзиром на природу њиховог граматичког, неденотативног значења, тезаурусна дескриптивна лексикографија није имала узор ни у дотадашњој лексикографској пракси, а ни у њиховој граматичкој обради. Тако да је дескриптивна лексикографија, описујући функцију и семантичке реализације појединих лексема, пружала информације о граматичким и семантичким карактеристикама не само појединачних речи — њихових лексикографских портрета, него је у својој дугогодишњој пракси тражила начине да уједначеним описом представи њихове микросистеме односно њихове лексикографске типове.

8.1.3. У вези са критеријумом прецизности, тачности у дефинисању речи, биће критички размотрена општа правила из «Упутстава за израду Речника САНУ», која су релевантна и за дефинисање граматичких врста речи. Заправо, по Упутствима, тачна и прецизна је она дефиниција која не садржи ни мање ни више елемената него што је потребно (Упутства: 41), што се у лексикографији одређује као dostatност

⁹ Када су у питању прилози и начин њихове обраде у Речнику САНУ, позивали смо се на монографију С. Ристић (1990) и наведене радове И. Грицкат (1983,1989), за партикуле на делове монографије Ристић, Радић Дугоњић (1999), а за предлоге на рад Д. Гортан Премк.

¹⁰ Представљање лексикографских поступака подразумева издвајање релевантних елемената лексикографског описа, у које осим метајезика и техничких поступака у формирању леве и десне стране речничког чланка, спада и опис структуре речничког чланка (исп. Тафра 2005: 158).

¹¹ Критички преглед лексикографског метајезика српске дескриптивне лексикографије на примеру Речника САНУ и предлоге за његово изграђивање и осавремењивање у складу са најновијим теоријским приступима системске лексикографије и интегралног описа језика, установљеним и развијаним у оквиру Московске семантичке школе, дат је у више наших радова и монографија, и то на примеру обраде експресивне лексике (Ристић 2004), затим у представљању раслојености лексичког система и употреби квалификатора (Ристић 2006), а самом лексикографском метајезику посвећено је читаво једно поглавље у овој монографији (стр. 113–134).

¹² О формирању и развоју Београдске лексикографске школе в. Ристић 2007.

дефиниције. На основу захтева тачности и прецизности, обавеза лексикографа је да одреди инваријантно значење које ће да дефинише, а не да дефинише контексте употребе појединих лексема, док се достатност дефиниције постиже навођењем довољног броја граматичких и семантичких информација на основу којих се једно реализовано значење лексеме разликује од других њених семантичких реализација.

8.1.4. Зато се дефиниција, према препорукама из Упутстава, може допунити напоменама у заградама, глосама. Глосе, у којима се наводе ограничења граматичке/морфолошке спојивости, дају се на почетку дефиниције и обичним слогом, а глосе, у којима се наводе ограничења лексичке/семантичке спојивости, дају се на крају дефиниције и курзивним слогом, као и сама дефиниција. По Упутствима, напомене у заградама не односе се на «лексички садржај речи», већ представљају обавештење «о њеној примени» (исто: 43).

8.1.5. За лексикографске поступке у обради граматичких речи важно је и правило о хијерархијској уређености полисемне структуре, наведено у Упутствима: «При груписању значења водити рачуна о томе да се иде од обичнијег ка ређим значењима и од конкретнијих ка апстрактнијим. Затим давати необична и покрајинска значења. Значења треба, по могућству, да иду једно за другим по сродности, да се тако рећи преливају једно у друго» (исто: 44).

8.1.6. У наведеном правилу могу се препознати различити лингвистички домени и приступи. Правилно структурирање полисемне структуре, као што се види, засновано је на језичком осећању носилаца српског језика о «обичности» употребе и о фреквенцији, што припада домену језичке личности. У њему се позива и на критеријуме концептуалне организације лексичког система по којима се апстрактна значења концептуализују на основу конкретних, чиме се скреће пажња на чињеницу да процеси семантичке деривације у лексичком систему примарно иду у смеру конкретна значења → апстрактна значења. Наведено правило о месту необичних и покрајинских значења истиче важност препознавања центра и периферије у организовању полисемне структуре лексеме и њиховог адекватног хијерархијског представљања, а редослед навођења значења по сродности, по «преливању значења једно у друго», указује на појаву ланчаног повезивања значења у оквиру једне полисемне структуре.

8.1.7. У правилу о хијерархијској уређености полисемне структуре¹³ заступљен је и прототипски приступ организацији лексичког значења, јер се основно «обично значење», које се препознаје и издваја у практичној лексикографији, заснива на «директном, доминантном смислу»¹⁴, као и прототипично значење, које се теоријски издваја и разматра у оквиру когнитивне лингвистике.

8.2.1. Уважавајући све оно што је у досадашњој литератури писано о граматичким врстама речи, питање њиховог статуса у лексичком систему српског језика по-

¹³ У лексикографији, како потврђује и наведено правило из Упутстава, неопходно је утврђивати значења и најопштије повезивање међу њима, што се постиже на два начина: редоследом наведених значења и симболима којим се указује на њихову хијерархијску уређеност (означену бројевима и словима).

¹⁴ Доминантни смисао Ладислав Згуста дефинише као оно значење на које већина говорника неког језика мисли ако јој се одређена реч покаже изоловано, без икаквог контекста (Згуста 1991: 66).

ставићемо у наведене оквире назначене у «Упутствима за израду Речника САНУ». У њима се, осим наведених, дају општа и појединачна правила за обраду тзв. непроменљивих врста речи, у које се традиционално убрајају: прилози, предлози, везници, узвици и речце (партикуле).

8.2.2. У општим правилима препоручено је да се основне информације о припадности врсти речи дају у делу леме у виду скраћенице граматичке ознаке: прил.(ог), предл.(ог), св.(еза), узв.(ик), с тим што у обради узвика и речца (партикула), ознаке «узвик» и «речца» у многим случајевима улазе у саму дефиницију, на њеном почетку, па их у тим случајевима не треба давати и као граматичку ознаку (Упутства: 31–32).

8.2.3. У препорукама за обраду појединачних врста непроменљивих, граматичких речи уочене су неке њихове опште лексичко-граматичке карактеристике, од којих је, како показују примери из Речника, за њихово лематизовање и системску лексикографску обраду најкомплекснија појава конверзије. Зато ће се у даљем излагању разматрати проблеми који се јављају у вези са конверзијом, творбеним процесом преласка једне врсте речи у другу услед промене функције¹⁵.

8.2.4. У Упутствима је проблем конверзије у многим случајевима уочен и представљан на нивоу полисемије, а не на нивоу деривације, творбеног процеса који је нарочито карактеристичан за граматичке врсте речи (исп. Ристић 1990 и 1999: 98–99 у Ристић, Радић Дугоњић). Тако неки прилог може бити у служби везника, или у служби предлога, а везник у служби узвика, али се у Упутствима истиче да од таквих случајева треба разликовати случајеве кад реч одиста припада двама категоријама, те је треба показати у двама одредницама, нпр. прилог *близу* и предлог *близу*. Иначе, граматичке врсте речи углавном имају ограничен број примарних јединица, лексема, али њихове парадигме представљају отворене низове који се допуњавају другом врстом речи, њиховим облицима и конструкцијама¹⁶.

8.2.5. У Речнику се јављају и случајеви конверзије код којих различите функције нису представљене ни као издвојена значења у оквиру једне одреднице ни као

¹⁵ За системско представљање овог процеса у лексикографији, чини нам се, да је најприхватљивији приступ Бранке Тафра (2005: 99–160), по коме се конверзија одређује као творбени процес настајања нове речи. Нова реч у односу на основну има друго лексичко и граматичко значење и промењена граматичка својства, и то мање морфолошка а више синтаксичка (Тафра: 100). Творбени процес конверзије означава се у литератури и другим терминима: преобразба, мутација, транспозиција, трансфигурација, хипостаза (исто: 99, нап. 142).

¹⁶ Тако је Б. Тафра графиконом показала мрежу конверзије (Тафра 2005: 106), па се на основу ње и њеног описа види да именице и глаголи дају највећи број конверзива у виду граматичких речи; именице дају: прилоге, предлоге, везнике, узвике и партикуле, а глаголи: партикуле, везнике, узвике и прилоге. Придеви, заменице и бројеви дају само прилоге, док су саме граматичке речи веома продуктивне као основне речи у процесу конверзије, добијања нових граматичких речи. Из прегледа се види да су у конверзији најпродуктивнији прилози од којих настају све друге врсте граматичких речи, па чак и именице; од предлога и везника само прилози, а од партикула само везници (*тек, нека, још*) (исто: 106–108), иако наши резултати истраживања показују гушћу мрежу конверзије код партикула, везника и узвика (исп. Ристић 1999: 98–99 у Ристић, Радић Дугоњић). О степену лексикализације партикулске функције одређених глаголских облика и начину представљања овог вида конверзије у Речнику САНУ в. Ристић 2006а и 2007а.

посебне одреднице, него је у њиховој обради примењен лексикографски поступак двоструке односно троструке граматичке маркираности одредничке речи, чиме се показује да одређена лексема реализују различите функције. Тако је лексема *e*, представљена у једној одредници, маркирана као «узвик и речца», што се могло применити и у случају лексема: *благо, де, ама, море* и сл. Двоструку маркираност имају лексема *где* «прилог за место (ређе за правац и време) и везник» и *како* «прилог за начин и везник», а маркери су дати у склопу дефиниције а не у делу леме. Троструку маркираност има лексема *кад(a)*, па у лематском делу стоји «прилог за време, везник и речца». У случају лексема *a* различите функције и други релевантни фактори били су довољни разлози да се установе и посебне одреднице: за везник (лексема без акцента), за узвик (лексема са различитим фонетским и интонацијским реализацијама и самосталном позицијом у исказу) и за речцу, партикулу (лексема са акцентом и независном позицијом у исказу).

8.2.6. Иначе се у лексикографији у препознавању конверзије и начину њеног представљања јавља читав низ проблема. Најчешће се јавља проблем да ли ће се две лексичке јединице или више њих, једнаке по облику, представити у једном речничком чланку или у више њих. С тим у вези поставља се питање препознавања и раздвајања конверзије и хомонимије¹⁷, затим разликовање конверзије од промене функције одређене врсте речи, као и од других видова контекстуално употребљене речи у другој функцији (исп. Тафра 2005: 100)¹⁸.

8.2.7. Из наведених разлога и тешкоћа у вези са конверзијом, у Речнику САНУ, осим прописаних и установљених начина за њено представљање, јавља се већи број примера неуједначене обраде и њиховог различитог граматичког и лексемског представљања. Додатни разлози су и у томе што није увек лако утврдити не само некритеријално одабране параметре «чешће употребе» и «порекла» лексичких конверзива него и примарну функцију лексема које припадају граматичким врстама речима.

8.3.1. Тако је у вези с прилозима у Упутствима уочена продуктивност творбеног процеса настајања прилога од придева, што представља типичан случај конверзије (исп. Ристић 1990). Због тога се за овакве прилоге, ако су «обичнији», препоручује уношење у Речник и ако их у грађи «случајно нема», и то према одговарајућим придевима потврђеним у грађи. Међутим, полисемну структуру оваквих прилога, по Упутству, треба представљати поједностављено, општом дефиницијом, типа «на ... начин», допуњеном синонимним прилозима или прилошким изразима који одговарају значењима одређеног придева, не издвајајући појединачна значења као код придева. За прилоге изведене од деноминалних придева на *-ски* и *-чки* даје се други тип опште дефиниције: «као X» (при чему се X замењује именицом од које је придев изведен).

¹⁷ О разликама између конверзије и хомонимије и о критеријумима њиховог раздвајања, што је веома корисно за лексикографију, в. Тафра 2005: 113–114 и 101–104, док се у теоријским приступима те разлике занемарују, па тако Б. Тошовић не прави разлику између конверзије и хомонимије, представљајући их као исту појаву «лексичко-граматичког камелеонства» (Тошовић 2006: 62).

¹⁸ О неким критеријумима за раздвајање речничких одредница у случају конверзије начинских прилога и партикула в. Ристић 1990: 53.

8.3.2. Касније, у обради начинских прилога показало се да поједностављени начин дефиниције није могуће применити на све прилошке лексеме, него да је неопходно проширивати лексикографске поступке у њиховој обради због развијања нових семантичких и стилских значења којих нема код придева (исп. Грицкат 1989: 24).

8.3.3. Лексикографски поступци у представљању конверзије и у обради прилога у Речнику САНУ детаљније су разматрани на различитим типовима прилога: временским, месним и начинским, међу којима су и заменички прилози. Запажено је да су заменички прилози типа: *онда*, *онде*, *онако*, по свом лексичко-граматичком значењу много ближи другим граматичким врстама речи од начинских прилога, који су конверзијом настали од придева (исп. Ристић 1990: 43–44). Па ипак, и за начинске и за заменичке прилоге је карактеристично да као основне речи у процесу конверзије реализују углавном исте врсте речи: партикуле, везнике и предлоге¹⁹.

8.4.1. Начин обраде предлога и њихов лексичко-граматички статус, одређен у Упутствима, налаже само опште лексикографске поступке. По њима лема садржи одредничку реч, при чему се једносложни предлози редовно уносе без акцента. Међутим, пошто на њих понекад прелази акценат, акценатски лик треба навести у заград, одмах иза одреднице. Делу леме припада и граматичка ознака за врсту речи у виду скраћенице «предл.», која долази иза заграде са наведеним и/или другим променама одреднице. Десна страна речничког чланка код предлога у делу дефинисања почиње обавезно навођењем падежа с којима они стоје, док се јављају и примери у којима се информација о падежу даје у лематском делу (нпр. код предлога *због*).

8.4.2. У речнички чланку предлога *на*, који је урадила Даринка Гортан Премк, дугогодишњи лексикограф и уредник Речника САНУ, поред леме у којој се на прописани начин наводи предлог, даје се ознака његове граматичке припадности и падежи уз које се употребљава. Овај предлог се одликује веома сложенем полисемном структуром која је хијерархијски представљена у 3 веће целине одвојене римским бројевима, у оквиру којих су представљена главна значења под арапским бројевима и подзначења под словима азбуке. У првом делу чланка под римским I представљена су значења овог предлога са акузативом и локативом, под римским бројем II значења само са акузативом и под римским бројем III значења само са локативом.

8.4.3. На основу овако уређене полисемне структуре уочљиво је да је предлог *на* по својој релационој функцији примарно предлог акузатива, јер у заједничком делу чланка у свим значењима и подзначењима најпре се одређују специфичности акузативних синтагми, па тек онда локативних, а полисемна структура тог дела је најбројнија по основним значењима, има их 12, и бројним подзначењима у већини значења у централном делу. На периферији је представљена ограничена семантичка спојивост предлога *на* с неким именицама. Значења предлога *на* само са акузативом реализује су у седам значења, од којих многа имају и подзначења, док је на периферији представљена ограничена спојивост овог предлога са неким глаголима,

¹⁹ О заменичким прилозима као основама за конверзију партикула, везника и предлога в. Ристић 1990: 44.

бројевима и другим речима са значењем мере. Предлог *на* само са локативом, представљен у трећем делу, реализује се у два значења од којих је друго, такође, лексички ограничено само на глаголе захваљивања.

8.4.5. У обради релационе функције овог предлога, такође је постигнута завидна систематичност, прегледност, и доследност у начину дефинисања појединих реализација на свим нивоима полисемне структуре. Уочава се уједначеност употребе метајезика у дефиницијама, па информација о падежу долази прва у заградама тако да чини и лематски и семантички део речничког чланка, а граматичко-лексичка архисема се идентификује, у све три целине, речју са релационим значењем, истина овог пута речју «одређује» (уместо речју «указује», која се иначе препоручује у дефиницији предлога и којом је идентификована архисема предлога *око*). Следеће по рангу семе, које указују на релације именичких синтагми у попуњавању глаголске валентности и одредбене функције, исказују се описним деловима дефиниције доследном употребом метајезичког описа.

8.4.6. У прегледу начине обраде предлога у Речнику САНУ и у Речнику МС Д. Гортан Премк издваја начине дефинисања њиховог значења: 1) «предлог заједно са самосталном речју означава предмет»; 2) «предлог са самосталном речју означава положај, место» и 3) «предлог одређује место», при чему, ауторка, препоручује трећи начин, који највише одговара релационој функцији и значењу предлога, јер се у њему «предлог ... детерминише као самостална лексема којом се одређује релација према именичком појму уз који стоји и према појму управне речи» (Гортан Премк 1984: 35). Оваквим начином дефиниције, према овој ауторки, даје се информација о граматичкој позицији предлога и о њиховој семантичкој идентификацији, а метајезички израз «одређује» прикладнији је за релационе речи у дефиницији него израз «означава» који је примеренији пунозначним речима (исто: 39). На овај начин показује се да су предлози речи са својим самосталним, апстрактним значењем које се може одредити изван синтагме у којој се реализује, али и речи чије се граматичко значење реализује као опште падежно значење али и као модификација општег падежног значења (исто: 36–37). У дефиницији се релације, исказане предлогом, идентификују као глаголске валентности одређеног типа одговарајућим метајезичким јединицама.

8.4.7. У полисемним структурама наведених предлошких значења није реализована ни једна друга функција осим предлошке, јер лексеме исте по облику али са сопственим акцентом реализују друге функције, па су представљене, углавном, као посебне одреднице. Тако је акцентована лексема *на* у функцији партикуле дата као посебна одредница са одговарајућим граматичким маркером, као што су у посебне одреднице раздвојени предлог *близу* и прилог *близу*²⁰.

²⁰ У представљању генитивног предлога *због*, међутим, нису примењени прописани лексикографски поступци, ни у лематском делу ни у представљању конверзије, па је информација о падежу дата у делу леме истим типом слова као граматички маркер и није издвојена у заграду, док је функција везника представљена у оквиру поилисемне структуре као значење *због 2* на следећи начин: «(са додатком “што”, у везничкој функцији) заст».

8.4.8. Дакле, случајеви конверзије код предлога, па и везника, имају и своја формална, акценатска обележја, што отклања могућност лексикографске забуне и даје могућност разликовања конверзивних и хомонимних лексема, као и могућност њиховог транспарентног представљања, у првом случају у виду посебних необројчених одредница, а у другом случају у виду посебних обројчених.

8.5.1. За обраду везника у Упутствима се дају само опште напомене у вези са формирањем леме речничког чланка, и то да се као одреднице везници, као и предлози, наводе без акцента (мада се дају и напомене о акценту), и да се означавају граматичком ознаком у виду скраћенице «везн.». Тако је у обради везника *a* на основу броја и потврда појединачних реализација евидентирано да овај везник има два основна, примарна значења: супротно и саставно, у оквиру којих је реализовано по шест семантички реализација, семема са великим бројем потврда.

8.5.2. Ова везничка лексема реализује се у хомонимијској парадигми, што се у лексикографији показује степеновањем одредница. Везник *a* је степенован експонираним бројем 3, који се наводи одмах изнад одреднице. Речнички чланак везника *a* је хијерархијски структуриран у пет већих целина означених арапским цифрама, а свака целина, према граматичко-семантичким реализацијама, подељена је у мање целине означене малим словима азбуке. У прва три значења дефинисани су граматичко-семантичке функције овог везника, а у последњим значењима, на периферији, представљене су и друге невезничке функције ове лексеме, па и партикулска функција појачавања, коју је требало представити код партикуле *a*, с разлогом издвојене у посебну необројчену одредницу.

8.5.3. У обради везника *a*, у првом тому Речника (1959), методологија обраде ове врсте речи није била изграђена, међутим евидентно је да је у обради овог везника назначен систем одређених лексикографских поступака који ће у каснијим томовима бити дорађиван, што је нарочито евидентно у обради везника *u* у седмом тому Речника.

8.5.4. У обради везника речнички чланак није разграничен на два дела, на лему и на семантички део, дефинисање. Тако је граматичка ознака истовремено и део дефиниције којом се идентификује граматичко-лексичка архисема, док се у другим деловима дефиниција, за појединачне основне реализације значења, идентификује тип везничке функције. За везник *u* је идентификована функција саставног везника у првом и другом значењу, док се већ у другом значењу реализује и функција партикулског истицања, која је евидентирана у трећем и четвртном значењу према правилима Упутстава. Разматране чињенице показују да је невезничка, партикулска функција лексеме *u* настала конверзијом, и зато ју је требало представити у оквиру посебне одреднице, партикуле *u*, која није у Речнику издвојена²¹.

8.5.5. У погледу дефиниције код везника тежило се уједначености њиховог метајезика, па је у основним граматичко-лексичким реализацијама истицан тип везничке функције или је описивана њихова текстуална позиција и дискурсна ситуација употребе. Тако се у дефинисању везника *a* употребљавају формулације типа:

²¹ Међутим, лексема *u* у функцији узвика обрађена је као посебна одредница и реализује 4 значења.

«употребљава се / (са свезом *да* и *да не*) за искључивање ..., (обично уз одречну реченицу)», «у приповедању, за истицање истовременог ... изненадног збивања ... (кашто појачано са *то*)», «(ретко) за означавање делимичне супротности ...: *него*, *већ*», «за истицање нечег супротног ономе што би се очекивало према реченом у претходној реченици», «за истицање неког ограничавања претходног исказа: *на ипак*, *притом*», «за означавање различитости међу двома истовременим радњама или напоредним особинама: *док*, *међутим*» и сл. Ни у дефиницији везника, као ни у дефиницијама других граматичких врста речи, с правом се не оперише речју «означава» или неком другом која би упућивала на денотацију.

8.5.6. У обради везника, а и других функцијских речи, важни су семантички критеријуми и одређивање њихових инваријантних значења у свим реализацијама употребе да би се могле препознати и издвојити њихове различите функције и случајеви конверзије, случајеви у којима нема формалне разлике међу лексемама (исп. Пешикан 1981: 278). Значајно је и правилно установљење хијерархијске уређености значења полисемне структуре, којим се, поред осталог, може представити и историјски развој значења одређене лексеме (исто: 278–279).

8.6.1. Обрада речца, партикула дефинисана је у Упутствима, при чему се препоручује да само главне од њих треба дати као одреднице, и дефинисати на следећи начин: «партикула за појачавање» «партикула за подстицање» и сл.

8.6.2. У обради партикула *ево*, *ето* и *ено*, које чине уређен микросистем презентатива, уједначеност лексикографских поступака остварена је само у броју издвојених значења и сличности у начину дефинисања, али је начин хијерархијске устројености полисемне структуре другачији код партикуле *ено*, код које су значења издвајана под словима, од начина обраде партикула *ево* и *ето*, код којих су препозната паралелна значења, прецизније и тачније дефинисана и издвајана под бројевима. Ове партикуле реализују и функције предиката и везника, које с разлогом нису издвајане у посебне одреднице, него су представљене у оквиру полисемне структуре у виду издвојених значења.

8.6.3. У обради наведених партикула лематски део речничког чланка није одвојен, па граматичка ознака чини део дефиниције која се у појединим значењима допуњује описним дефиницијама. У њима се употребљавају речи метајезичког типа којим се исказују различите реализације значења и дискурсне ситуације употребе или граматички контекст употребе.: (речца) «за показивање», «казује ...», «употребљава се кад се указује ...» / «показује ...» / «у недоумици, колебању, резигнацији». Неке дефиниције се допуњавају синонимима. Најпрецизније и најтачније је обрађена партикула *ето*, код које су у посебна значења издвојене другачије, непартикулске функције: функција глагола, предиката и функција везника. Функција глагола код партикуле *ено* погрешно је одређена као узвик, а код партикуле *ево* није ни препозната, мада је евидентна у једном од значења и у потврђеном примеру.

8.7.1. На основу правила обраде узвика, према Упутствима, лематски део речничког чланка садржи акцентовану одредницу и њене акценатске варијанте, ако их има, као и граматичку ознаку врсте речи у виду скраћенице «узв.». Ако дефиниција

почиње речима «узвик за ...» (што је често најзгодније), скраћеница «узв.» изоставаља се, сем ако није још и другим подацима одвојена од почетка дефиниције²².

8.7.2. У лексикографском поступку сегментације речничког чланка, у обради неких узвика, није издвојен лематски део, јер граматичка ознака, дата у виду скраћенице, представља и део дефиниције, што је поступак мимо правила датим у Упутствима. Граматичка ознака врсте речи може бити део дефиниције код везника и партикула само када се употребљава у нескраћеном виду, што показује примери дефинисања ономатопеичних узвика.

8.7.3. Бројну групу узвика чине узвици глаголског порекла²³. Они се не уклапају у традиционалну дефиницију узвика, јер неки од њих нису непроменљиве речи, јављају се у функцији предиката и имају лексичко значење. У Речнику САНУ узвици, настали од глаголских облика, не издвајају се у посебне одреднице, као ни друге граматичке речи настале конверзијом на овај начин, него се обрађују у оквиру глаголске одреднице, било у делу полисемне структуре било о одељку под изразима.

8.8.1. На основу детаљнијег увида у начине обраде наведених примера граматичких врста речи у Речнику САНУ, која се одликује несистемношћу и недоследношћу примене прописаних правила из «Упутстава за израду Речника САНУ», утврђено је да се на основу добрих практичних решења у публикованим томовима Речника за поједине лексеме, могу критеријално дефинисати и/или допунити одређени лексикографски поступци за сваку врсту граматичких речи, чија би доследна примена обезбедила системски опис и представљање лексикографских типова у оквиру сваке од наведених граматичких врста речи. Уједначено дефинисање њиховог значења на нивоу архисема и критеријално представљање њиховог функционисања у лексичком и граматичком систему метајезичким јединицама традиционалне граматике, знатно би унапредило системски опис дескриптивне лексикографије. Тиме би се превазишле тешкоће у идентификацији карактеристичних обележја појединих врста граматичких речи и у одређивању граница између њих. Нејасност и растегљивост границе непрекидно се појачава великим приливом новонасталих јединица у различитим творбеним процесима, и то пре свега у творбеном процесу конверзије, па тако новонастале јединице, проширујући парадигму примарних јединица, истовремено појачавају њену хетерогеност.

9. Закључак

9.1. Лексикографска критика је у раду схваћена као један од жанрова филолошке, лингвистичке критике, са одређеним методолошко-теоријским приступом и тематском облашћу у којој се износе и критички разматрају актуелна лексикографска

²² Обухватну дефиницију узвика са семантичког, синтаксичког, комуникативног и функционалног аспекта дао је Тошовић 2006: 62.

²³ Б. Тошовић их означава различитим називима: узвици-предикати (65), предикатски узвици (67) и глаголски узвици (68), и издваја следеће типове: *боц, цуп, ћап, шкљоц, шмрц* и др., затим узвици који се јављају као пароними са глаголима: *бун, пљас, трас* и др. и узвици који имају глаголску парадигму: *хајде, хајдемо, хајдете, замисли/замислите, молим, опрости/опростите* и др. (Тошовић 2006: 64).

питања, било «изнутра», са позиције самих лексикографа односно оних који израђују речник или концепцију за израду речника, било «споља», са позиције других стручњака — нелексикографа, лингвиста и свих других корисника речника. Условно речено, у првом случају реч је о тзв. унутрашњој лексикографској критици, а у другом случају о тзв. спољашњој лексикографској критици.

9.2. На основу увида у србистичку литературу, која би се, на основу овако широког одређења, могла сврстати у лексикографску критику, дошло се до одређених закључака.

9.2.1. У србистици није мали број радова који се на критички начин бави лексикографским питањима непосредно везаним за поједине речнике, било да се истичу добра или лоша лексикографска решења, односно било да се високо или ниско оцењује квалитет речника у целини и његова корисничка вредност.

9.2.2. Могло би се чак рећи да постоји изграђена традиција посвећености питањима којим се бави лексикографска критика, са препознатљивим методолошко-теоријским приступима и тематским оквирима, који у србистици нису препознати као такви, па нису ни дефинисани, тако да у српској стручној јавности не постоји довољно изграђена свест о лексикографској критици као посебном жанру.

9.2.3. Доказ за овакав закључак налазимо у тврдњама филолога, лингвиста и лексикографа да у српској (српскохрватској) лексикографији нема праве реакције на значајне публиковане речнике или њихове томове, односно да нема праве лексикографске критике или да је нема у очекиваној, потребној мери

9.2.4. Неповољан утисак о стању лексикографске критике и негативна оцена њених резултата, јављају се управо као последица одсуства свести о њеној жанровској посебности, па је цела област којом се бави лексикографска критика још неомеђена у србистици, и као таква остала је на маргинама интересовања и озбиљнијих систематичних истраживања.

9.2.5. На основу овог истраживања о статусу лексикографске критике у домену дескриптивне лексикографије, утврђено је да у србистици постоји довољан број радова и веома значајних резултата из ове области, и то како у унутрашњој тако и у спољашњој лексикографској критици, чији утицај на развој српске лексикографије и њених блиских лингвистичких дисциплина треба тек истражити и показати.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић Александар. Увод // Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ. Београд, 1959. С. VII–XXVI.
- Гортан Премк Даринка. Обрада предлога у великим описним речницима // Лексикографија и лексикологија: Зборник радова. Нови Сад; Београд, 1984. С. 35–39.
- Грицкат Ирена. Словарь современного русского литературного языка. Академия наук СССР. Институт за руски језик // Јужнословенски филолог XXI. Књ. 1–4. Београд, 1955–1956. С. 304–310.
- Грицкат Ирена. Лексикографический сборник. Вып. I. Академия наук СССР. Институт языкознания. Москва, 1957 // Јужнословенски филолог XXII. Књ. 1–4. Београд, 1957–1958. С. 296–303.
- Грицкат Ирена. Академијски речници и њихови задаци // Наш језик. Нова серија. Књ. X, св. 3–6. Институт за српскохрватски језик. Београд, 1960. С. 88–100.

- Грицкат Ирена.* Лексикографски поступак у речницима САНУ и ЈАЗУ — показан на глаголима са префиксом *за-* // Наш језик XXV. Нова серија, св. 1–2. Институт за српскохрватски језик. Београд, 1981. С. 3–23.
- Грицкат Ирена.* О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци // Јужнословенски филолог XXXIX. Београд, 1983. С. 1–41.
- Грицкат Радуловић Ирена.* Проблеми описне лексикографије, Приступна беседа одржана на Свечаном скупу Српске академије наука и уметности // Глас CCCLII. Књ. 13. Одељење језика и књижевности. САНУ. Београд, 1988. С. 7–13.
- Грицкат Радуловић Ирена.* Речник Српске академије науке и уметности, — почеци, лик, перспективе // Глас CCCLII. Књ. 13. Одељење језика и књижевности. САНУ. Београд, 1988а. С. 25–40.
- Грицкат Радуловић Ирена.* Прилошке речи посматране кроз феномен антонимије // Јужнословенски филолог XLV. Београд, 1989. С. 1–26.
- Daničić Đuro.* Ogled // Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Svezak 97. Dodatak — materijali o Rječniku (ur. Lj. Jonke): 5–9. JAZU. Zagreb, 1976.
- Зборник 2008: Теорија и историја славјанској лексикографији: Научные материалы к XIV съезду славистов / Отв. ред. М.И. Чернышева. Москва, 2008.
- Zgusta Ladislav.* Priručnik leksikografije. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Sarajevo, 1991.
- Иванић Момчило.* Српски речник књижевног и народног језика по материјалу Лексикографског одсека Српске Краљ. Академије. Израдио Момчило Иванић. Београд, 1913.
- Ивановић Ненад.* Принципи формирања и организације корпуса Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (у периоду од 1853. до 1953. године) // Шездесет година Института за српски језик САНУ: Зборник радова. Књ. II. Институт за српски језик САНУ. Београд, 2007. С. 53–78.
- Ивић Милка.* О српскохрватским прилозима «за начин» // Јужнословенски филолог XXXV. Београд, 1979. С. 1–17.
- Maretić Tomo.* Crtice o Rječniku naše Akademije // Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Svezak 97. Dodatak — materijali o Rječniku. (ur. Lj. Jonke). JAZU. Zagreb, 1976. S. 15–54.
- Николић Мирослав.* Награда радио-телевизије београд Речнику САНУ // Наш језик. Нова серија. Књ. XXI, св. 3. Институт за српскохрватски језик. Београд, 1975. С. 195–196.
- Новаковић Стојан.* Предлог Српској краљевској академији учињен 5. априла 1893, да се отпочне купљење грађе за академијски Српски Речник, и да се за тај посао установи у Академији Лексикографски одсек. Посебно издање (прештампано из листа «Јавор»). Земун, 1893.
- Огледна свеска 1944: Речник српског књижевног и народног језика. Оглед I. Београд, 1944.
- Пешикан Митар.* О Речнику Српске академије наука и уметности — Уз рецензију М.С. Московљевића // Наш језик. Нова серија. Књ. XIII, св. 3–5. Институт за српскохрватски језик. Београд, 1963. С. 169–196.
- Пешикан Митар.* Невоље рада на нашим описним речницима // Наш језик. Нова серија. Књ. XVI, св. 3. Институт за српскохрватски језик. Београд, 1967. С. 193–204.
- Пешикан Митар.* Типолошка допуњавања Вуковог народног лексичког система за потребе књижевног језика // Научни састанак слависта у Вукове дане. Књ. 17/1. Београд, 1987. С. 33–42.
- Позив и Упутство 1899: Позив и упутство за купљење речи по народу за речник Српске краљевске академије. Штампано у штампарији Краљевине Србије. Београд, 1899.
- Речник САНУ: Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XVIII. САНУ. Београд, 1959–2010.
- Ристић Стана.* Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија. Књ. 9. Београд, 1990.
- Ристић С., Радић–Дугоњић М.* Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике). Филолошки факултет Београдског универзитета. Београд, 1999.
- Ристић Стана.* Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти). Монографије 1. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004.
- Ристић Стана.* Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма. Монографије 3. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2006.
- Ристић Стана.* Глаголи говорења у функцији метајезичких модификатора // Наш језик. Нова серија XXXVII/1–4. Институт за српски језик САНУ. Београд, 2006а. С. 15–24.

- Ристић Стана*. Прва лексикографска школа у Институту за српски језик САНУ // Шездесет година Института за српски језик САНУ, Зборник радова. Књ. I. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007. С. 131–149.
- Ристић Стана*. Глаголи говорења у функцији локутивних карактеризатора говорног поступка // Зборник за филологију и лингвистику Матице српске. 50. Нови Сад, 2007а. С. 791–802.
- Ристић Стана*. Модификација значења и лексички модификатори у српском језику. Монографије 10. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009.
- Ристић Стана, Ивановић Ненад*. Предлог за модернизацију рада на речнику САНУ // Граматика и лексика у словенским језицима: Зборник радова с међународног симпозијума. (ур. Срето Танасић). Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2011. С. 529–553.
- Стејић Јован*. Предлогъ за србскій річникъ и србску граматику // Гласник друштва српске словесности, св. V. 1853. С. 1–13.
- Тафра Бранка*. Од riječi до rječnika. Školska knjiga. Zagreb, 2005.
- Тошовић Бранко*. Лексичко-граматичко камелеонство // Научни састанак слависта у Вукове дане 35/1. Београд, 2006. С. 61–73.
- Упутства за израду Речника САНУ, рукопис за интерну употребу.
- Фекете Егон*. О Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ // Сто година лексикографског рада у САНУ. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1993. С. 21–49.
- Шипка Данко*. Унутрашња и спољашња лексичка динамика и њена лексикографска обрада // Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе: Зборник радова са научног скупа. Нови Сад; Београд, 2002. С. 39–47.